

УДК 81'27

МІЖКУЛЬТУРНЕ СПІЛКУВАННЯ І НАЦІОНАЛЬНА МОВНА СВІДОМІСТЬ**Дем'яненко О. Є.**

У статті досліджено питання формування національної мовної свідомості та взаємини конкретних лінгвокультур в умовах міжкультурного спілкування. Розглянуто структуру мовної особистості, взаємозалежність між мовною і національною свідомістю.

Ключові слова: мовна особистість, національна мовна свідомість, міжкультурне спілкування, національна культура, комунікативна особистість, структура мовної особистості.

В статье рассматривается вопрос формирования национального языкового сознания и взаимоотношения конкретных лингвокультур в условиях межкультурного общения. Рассмотрена структура языковой личности, взаимозависимость между языковым и национальным сознанием.

Ключевые слова: языковая личность, национальное языковое сознание, межкультурное общение, национальная культура, коммуникативная личность, структура языковой личности.

The article investigates the issue of a formation of national language awareness and the relationship of language specific lingvocultures in terms of intercultural communication. The structure of a linguistic personality, the relationship between the linguistic and national identity is revealed.

Key words: linguistic personality, national linguistic awareness, intercultural communication, national culture, communicative personality, structure of a linguistic personality.

У процесі міжкультурного спілкування мовні особистості користуються мовою як засобом вираження національно-культурної свідомості. Ґрунтовне вивчення мовної особистості як предмета комплексного дослідження уможливує значний прогрес у вирішенні актуальних проблем на стику таких наук, як психолінгвістика (феномен білінгвізму та його психологічні механізми), соціальна психологія (проблеми комунікації і спілкування), етнічна психологія (проблеми етнічної свідомості, національного характеру, національно-культурного простору, формування міжетнічної толерантності), а також педагогічна й вікова психологія.

За словом рідної мови стоїть безліч знань та умінь, пов'язаних з культурним предметом, яке це слово позначає, а коли ми переходимо на мову іншої культури, то ми можемо засвоїти, як правило, тільки знання. Слово рідної мови несе в собі живу дію, а слово чужої мови ні. Індивідуальна свідомість формується через дії з предметами за правилами даної культури шляхом засвоєння різних видів значень: операційних, предметних і вербальних. Отже, значення належать культурі, особистості, яка опановує цю культуру, але не мові як зовнішній формальній структурі.

Метою статті є дослідження проблеми міжкультурного спілкування і національної мовної свідомості, специфіки спілкування при культурному і мовному різноманітті.

Все більше науковців звертається до теорії і практики міжкультурної комунікації, оскільки очевидно, що для вирішення проблем міжкультурного спілкування необхідно об'єднати зусилля представників різних наук. Так, важливим для міжкультурної комунікації є розгляд питання взаємовпливу мови і культури у психолінгвістиці (І. Н. Горелов, О. О. Залевська, О. О. Леонтьєв, К. Ф. Сєдов та ін.) і соціолінгвістиці (В. І. Карасик, Н. Б. Мечковська, А. Д. Швейцер та ін), а також такими міждисциплінарними науками, як етнопсихолінгвістика і лінгво-соціопсихологія.

Дослідження механізмів розуміння (Г. І. Богін, В. З. Дем'янков, О. О. Залевська та ін.) дозволяє робити висновки про те, як контактують лінгвокультури, як

вони обмінюються інформацією в процесі міжкультурного спілкування. Велике значення має розгляд національно-специфічних особливостей мовної картини світу, а також співвідношення мови та національної самосвідомості (Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булигіна, В. В. Гак, Н. В. Уфимцева та ін.). Крім того, у лінгвістичній науці добре розроблений ряд понять, що мають безсумнівне значення для теорії міжкультурної комунікації. До таких понять належить поняття “мовна особистість” (Ю. Д. Апресян, Г. І. Богін, В. Г. Гак, Ю. М. Караулов, М. В. Китайгородська та ін.).

Виклад основного матеріалу. Концепція В. І. Карасика базується на нерозривному зв'язку етнокультурних і соціокультурних основ в людині, з одного боку, та індивідуальних особливостей, з іншого. Отже, під мовною особистістю В. І. Карасик розуміє особистість комунікативну, “узагальнений образ носія культурно-мовних та комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій” [2, с. 9-19].

У структурі мовної особистості особливе місце належить цінностям – найбільш фундаментальним характеристикам культури. Цінності лежать в основі оцінки тих переваг, які людина робить, характеризуючи предмети, якості, події. З цієї точки зору здається виправданим розділити цінності на зовнішні і внутрішні, маючи на увазі, що між зовнішніми (соціально-зумовленими) і внутрішніми (персонально-зумовленими) цінностями немає чіткої межі. Так, протиставляються цінності індивідуальні, мікрогрупові, макрогрупові, етнічні та загальнолюдські. Проте з лінгвістичної точки зору найбільший інтерес представляють ті явища, які зафіксовані в мові, насамперед, в її лексиці та фразеології [2, с. 116-144].

Залевська О. О., науковець яка багато років присвятила дослідженням у галузі двомовності, розглядає питання про те, як науковці називають людину, яка володіє або опановує другу мову. “Спочатку було прийнято називати таку людину *білінгвом*, далі стали говорити про *двомовного індивіда*, а тепер говорять про *вторинну мовну особистість*, про *суб'єкт міжкультурної комунікації*, про *бікультурного суб'єкта комунікації*, про *комунікативну особистість штучного білінгва* і т. п. Виникає питання: що ж змінилося при переході на інші терміни? Звичайно, кожен з них робить акцент на якійсь окремій властивості білінгва. Так, термін двомовний індивід вказує на кількість мов і протиставляє індивідуальну двомовність колективній. Термін вторинна мовна особистість, з одного боку, протиставляє білінгва монолінгву і передбачає певний вплив попереднього досвіду на оволодіння новою мовою та іншою культурою, а з іншого боку, начебто трактує його як особистість з усіма передбаченими наслідками. У той же час всі складні терміни, що включають посилення на комунікацію, в певній мірі редукують діяльність білінгва до взаємодії під час спілкування, залишаючи за рамками цього визначення пізнавальну активність, без якої неможлива ніяка комунікація. У разі, коли йдеться про комунікативну особистість штучного білінгва, до вищесказаного додається також протиставлення штучної двомовності природній. Цілком очевидно, що жоден з названих і подібних їм термінів не є самодостатнім і остаточним” [1, с. 10].

Мовна особистість в умовах міжкультурного спілкування може розглядатися як узагальнений образ носія культурних, мовних та комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій. Щодо комунікативної особистості можна виділити ціннісний, пізнавальний і поведінковий плани цього поняття.

За Ю. М. Карауловим, “ціннісний план комунікативної особистості містить етичні утилітарні норми поведінки, властиві певному етносу в певний період. Ці норми закріплені в моральному кодексі народу, відображають історію й світосприйняття людей, об'єднаних культурою і мовою. Моральний кодекс народу в мові виражається лише частково. До числа мовних (комунікативних) індексів такого кодексу належать універсальні висловлювання та інші прецедентні тексти, які складають культурний контекст, зрозумілий середньому носію мови, правила етикету, комунікативні стратегії ввічливості, оцінні значення слів, включаючи загальнолюдські цінності, етичні та утилітарні; цінності, властиві певному типу цивілізації; цінності, що характеризують певний етнос, а також підгрупи всередині етносу (такі етногрупові цінності лінгвістично виявляються в регіолектах і соціолектах)” [3, с. 105].

Так, ще в 1996 році О. О. Леонтьєв наголошував, що слід викладати мову як відображення соціокультурної реальності. “Культурну специфіку спільноти, мову якої ми викладаємо, складає в більшій мірі система змістових одиниць, що конструює образ світу і виступає в діяльності як орієнтовна основа, ніж система мовленнєвого реагування або утворення мовлення. Цей образ світу побудований не з вербальних, а скоріше, з предметних значень ... Ми не повинні викладати мову як формальну систему: викладатися повинні власне значення, які конституюють образ світу, притаманний новій культурі... Під ім'ям мови ми викладаємо культуру!” [4, с. 43].

Проблеми, що не вирішені. З поширенням міжкультурних контактів виникає гостра потреба не тільки в розгляді проблем конкретно міжкультурної комунікації, але й у дослідженнях, присвячених взаєминам конкретних лінгвокультур. На жаль, такі роботи нечисленні.

Тарасов Є. Ф. дійшов важливого висновку: немає однакових національних культур, більше того, немає однакових образів свідомості, що відображають однакові або навіть один і той же культурний предмет. Якби навіть культурний предмет був перенесений з однієї національної культури в іншу, то в такому випадку почуттєвий образ мав би бути однаковим, але цього не відбувається, тому що для його формування використовуються не тільки перцептивні дані, отримані в процесі почуттєвого сприйняття цього предмета, але й апріорні знання (перцептивні еталони), які містять концептуальні, культурні за природою, знання. Розумовий образ цього предмета, перенесеного з однієї культури в іншу, завжди несе в собі елементи національно-культурної специфіки. Отже, нові знання при осягненні чужої культури формуються особистістю тільки тоді, коли її спонукає до цього необхідність шукати відмінності між образами своєї і чужої культури і з'ясувати суть цих відмінностей. При такому способі пізнання чужої культури потрібно пам'ятати, що нові знання про неї формуються зі старих знань суб'єкта аналізу [6, с. 19].

Спілкування в рамках рідної культури – це постійна взаємодія двох мов, постійний переклад з внутрішньої мови на зовнішню (під час мовлення) і з зовнішньої мови на внутрішню (під час розуміння). Оволодіння другою мовою за межами культурного середовища цієї мови призводить лише до білінгвізму, а не до бікультурності, оскільки мовна особистість опановує лише зовнішню мову даної культури. Знання, з якими працює внутрішня мова, належать рідній культурі, і у випадку штучного білінгвізму формується лише вміння перекладати знання, що належать рідній культурі, на зовнішню мову іншої культури. У цьому і криються основні труднощі міжкультурного спілкування, адже у чужій культурі білінгв неминуче користується знаннями, отриманими в рідній культурі. У людини немає іншого інструмента для пізнання світу крім рідної культури [8, с. 129-132].

Специфіка спілкування при використанні конкретно національної мови полягає: 1) у специфіці побудови мовного ланцюга, здійснюваного за граматичними правилами цієї мови, і 2) в специфіці образів свідомості, які відображають предмети конкретної національної культури. Отже, для досягнення взаєморозуміння необхідно, щоб комуніканти володіли 1) спільністю знань про використовувану мову (і спільністю навичок мовленнєвого спілкування), а також 2) спільністю знань про світ у формі образів свідомостей. Так, носії різних мов розумітимуть один одного в тій мірі, в якій образи їх свідомостей перетинаються, розбіжність цих образів буде служити причиною неминучого непорозуміння під час міжкультурного спілкування. Отже, є підстави вважати, що головна причина непорозуміння під час міжкультурного спілкування не відмінність мов – сформувані навички говоріння (письма) і слухання (читання) відносно просто, – а відмінність національних свідомостей комунікантів [7, с. 40].

Соціальна функція мови полягає в тому, що вона існує насамперед у мовній свідомості: колективній або індивідуальній. Відповідно мовний колектив, з одного боку, і конкретна особистість, з іншого боку, є носіями мовної культури. Колектив, як і етнос, нація, особистість є своєрідними точками на умовній шкалі мовної свідомості. Носієм мовної свідомості є мовна особистість, тобто людина, яка живе в конкретному мовному просторі – у спілкуванні, в стереотипах поведінки, зафіксованих у мові, у значеннях мовних одиниць і текстів.

На думку П. О. Селігея, існує певна взаємозалежність між мовною і національною свідомістю. В етносу, який розмовляє мовою, відмінною від мов інших етносів, неминуче пробуджується відчуття власної самобутності. У цьому сенсі мова постає одним із вирішальних і, можливо, найперших історичних чинників формування національної свідомості. І навпаки, занепад мови, лінгвоцит майже завжди призводять до її спотворення й розпаду. З іншого боку, наявність окремої згуртованої національної спільноти плекає самобутність мови [5, с. 14].

Висновки. Отже, національна мовна свідомість об'єднує народ у культурному, суспільному, політичному житті. Мова стає об'єктивним об'єднуючим фактором для нації. Щодо питання про співвідношення мови й етносу в науці немає одностайної думки, тому що проблема співвідношення мови та етносу охоплює велику кількість складних питань, серед яких передусім питання національної мовної самосвідомості. У зв'язку з цим, потрібно враховувати всі чинники, що впливають на формування етносу – мову, культуру, спільність історії, території, наявність державності, самосвідомість. Одним з найголовніших чинників є національна самосвідомість: людина усвідомлює, що вона належить до певного етносу, і всі члени цього етносу усвідомлюють, що вони становлять етнічну спільноту, відмінну від інших.

Література

1. Залевская А. А. Вопросы психолингвистической теории двуязычия / А. А. Залевская // Вопросы психолингвистики. – 2009. – №10. – С. 10-18.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик – Волгоград: Перемена, 2002. – С.116-144.
3. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1976. – 75 с.
4. Леонтьев А. А. Язык не должен быть "чужим". / А. А. Леонтьев // Этнопсихолингвистические аспекты преподавания иностранных языков. – М.: ММА им. И. М. Сеченова, Институт языкознания РАН, 1996. – С. 43.
5. Селігей П. О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / П. О. Селігей / НАН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2012. – 118 с.
6. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания. / Е.Ф.Тарасов // Этнокультурная специфика языкового сознания. / отв. ред. Н. В. Уфимцева. – М.: ИЯ РАН, 1996. – С. 7–22.
7. Тарасов Е. Ф. Языковое сознание. / Е. Ф. Тарасов // Вопросы психолингвистики. – 2004. – №2. – С. 34-48.
8. Уфимцева Н. В. Этнический язык в условиях культурной и языковой полифонии. / Н. В. Уфимцева // Филология и культура. – Казань, 2012. – № 2(28). – С. 129-132.